Markku Helin

Lakivaliokunnalle

Eduskunnan lakivaliokunta on kutsunut minut asiantuntijana kuultavaksi kansalaisaloitteesta **KAA 6/2024 vp**. Kansalaisaloitteessa ehdotetaan, että eduskunta edellyttäisi valtioneuvoston ryhtyvän toimiin termien äiti ja isä palauttamiseksi lainsäädäntöön siltä osin kuin näitä termejä on poistettu. Lisäksi ehdotetaan, että eduskunta edellyttäisi valtioneuvostoa säilyttämään lainsäädännössä vielä nykyisin olevat termit äiti ja isä sekä ohjaamaan käyttämään näitä termejä sosiaali- ja terveyspalveluissa sekä sosiaaliturvassa.

Tämän vuoksi saan oman tutkimusalani, perhelainsäädännön osalta esittää kunnioittavasti seuraavan.

Aloitteen perusteluissa todetaan mielestäni oikein ja perustellusti, että äiti ja isä ovat hyvin tärkeitä termejä ja käsitteitä yhteiskunnassamme. Ne ovat usein ensimmäisiä käsitteitä, joilla pieni lapsi alkaa jäsentää maailmaa ympärillään. Äidin ja isän hoiva turvaa lapsen kasvua ja kehittymistä. Vanhemmille äitiys ja isyys tuovat mukanaan onnea, vastuullisuutta ja elämän merkityksellisyyttä sekä vahvistavat tunnetta kuulumisesta sukupolvien ketjuun sen osana. Käsitteiden merkittävyyttä ilmentää sekin, että isän, äidin ja lapsen suhteita käsittelevien kirjallisten teosten, elokuvien, näytelmien, veistosten ja maalausten määrä on mittaamaton. Aihepiirin tuoreus ja ajankohtaisuus eivät silti ole lainkaan vähentyneet.

Käsitteet ”äiti” ja ”isä” perhelainsäädännössä

Jos perhelainsäädäntöä tarkastellaan sen historiallisen kehityksen kautta, käsitteiden ”isä” ja ”äiti” käyttäminen näyttää jossakin määrin vähentyneen, kuten kansalaisaloitteessa arvioidaankin. Tämä ei kuitenkaan johdu siitä, että näitä käsitteitä olisi jotenkin haluttu karttaa, vaan syynä on ollut isien ja äitien keskinäisen tasa-arvon tavoittelu. Kun isien ja äitien oikeudet ja velvollisuudet suhteessa lapsiinsa on säädetty samanlaisiksi, ei ole ollut tarpeen säätää kummankin asemasta erikseen, vaan on voitu käyttää molemmat kattavaa käsitettä ”vanhempi”.[1] Tämä on ollut järkevää myös lainsäädäntöekonomian kannalta.

[1] Merkkipaaluja äidin ja isän oikeudellisen aseman yhtäläistämisessä ovat vuonna 1975 säädetty ”Lapsipaketti” (lait 700–704/1975) sekä laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983).

Lainsäädäntöekonomian tavoittelu oli pääasiallisena syynä myös siihen, että isyyslaki (11/2015) ja äitiyslaki (253/2018) päätettiin sulauttaa yhteen vanhemmuuslaiksi vuonna 2022 (L 775/2022). Nyt jälkeenpäin voidaan kysyä, oliko sulauttamispäätös onnistunut, sillä laki muuttui vaikeaselkoisemmaksi.[2] Vaikeaselkoisuus lisääntyi entisestään, kun lakia jo seuraavana vuonna muutettaessa (L 1231/2023) ei johdonmukaisesti noudatettu sitä käsitteistöä, jonka varaan laki oli laadittu.

Vanhemmuuslaki ei kuitenkaan muuttanut vanhemmuutta koskevia periaatteita. Periaatteellinen muutos, jonka mukaan lapsella voi tietyissä tapauksessa olla kaksi äitiä, oli tehty jo äitiyslaissa. Vanhemmuus on vanhentumislain mukaan edelleen isyyttä ja äitiyttä ja lapsella ei voi olla enemmän kuin kaksi vanhempaa.

Miten äidiksi ja isäksi tullaan

Isyys ja äitiys perustuvat yleensä siihen, että lapsi on syntynyt heidän sukusoluistaan eli polveutuu heistä biologisesti. Kuitenkin on jo pitempään tunnettu tapoja, joissa isäksi tai äidiksi voi tulla muullakin tavalla. Kun lapsi adoptoidaan, sen myötä syntyvä vanhemmuus ei perustu biologiaan, vaan viranomaisen päätökseen. Ensimmäisen adoptiolain säätämisestä Suomessa tulee ensi kesänä kuluneeksi sata vuotta (L ottolapsista, 208/1925).

Myöhempi kehitys on tuonut mukanaan muita vanhemmaksi tulemisen tapoja. Kun hedelmöityshoidot kehittyivät niin, että hoidossa voitiin käyttää luovutettuja munasoluja ja alkioita, synnyttäjä ei enää välttämättä ollut geneettisesti lapsen vanhempi. Lainsäätäjä pitäytyi silti vanhassa periaatteessa, jonka mukaan synnyttäjä on lapsen äiti. Vuonna 2006 säädetty hedelmöityshoitolaki (1237/2006) toi mukanaan sääntelyn, jonka mukaan miehen isyys saattoi perustua siihen, että lapsen äidille oli miehen suostumuksella annettu hedelmöityshoitoa. Vuonna 2018 säädetty äitiyslaki (253/2018) teki puolestaan mahdolliseksi sen, että myös äitiys saattoi perustua hedelmöityshoitoon annettuun suostumukseen. Kyse oli tällöin tilanteesta, jossa kahden naisen muodostamalle parille oli annettu hedelmöityshoitoa. Suostumuksen antaneesta tuli tällöin äiti lapsen synnyttäjän ohella.

Kuten jo aiemmin totesin, äitiyslaki oli vanhemmuuden sääntelyn kannalta merkittävä myös sikäli, että siinä luovuttiin periaatteesta, että lapsella voi olla vain yksi äiti. Muutos ei suoranaisesti vaikuttanut isien asemaan, sillä äitiys voitiin (ja voidaan nykyäänkin vanhemmuuslain mukaan) vahvistaa hoitosuostumuksen perusteella vain, jos isyyden vahvistaminen ei ole mahdollista.

Joissakin muissa maissa, joissa sijaissynnytykset ovat sallittuja, vanhemmuus siirtyy järjestelyn tilanneelle osapuolelle sijaissynnytyksestä tehdyn sopimuksen perusteella. Järjestely toteutetaan nykyisin usein niin, että synnyttäjän kohtuun siirretään tilaajien sukusoluista

[2] Vaikeaselkoisuus seurasi mm. siitä, että säännökset, jotka tosiasiassa lähes pelkästään koskevat isyyttä, kirjoitettiin neutraaliin muotoon koskemaan vanhempia.

muodostettu alkio, jolloin tilaajat ovat syntyvän lapsen geneettisiä vanhempia, mutta myös luovutettuja sukusoluja saatetaan käyttää. Sijaissynnytysjärjestelyt eivät ole meillä sallittuja, mutta Suomi tunnustaa ulkomailla annettuja vanhemmuutta koskevia päätöksiä. Tämän vuoksi sijaissynnytyksen kautta muotoutuneet vanhemmuudet voivat olla päteviä meilläkin.

Laki sukupuolen vahvistamisesta

Vuonna 2023 säädettiin laki sukupuolen vahvistamisesta (295/2023), jolla korvattiin aikaisempi niin sanottu translaki (563/2002). Sosiaali- ja terveysministeriön esittelystä säädetty laki koskee oikeudellisen sukupuolen vaihtamista naisesta mieheksi tai päinvastoin. Sitä sovelletaan myös takaisinvaihtoon, jossa sukupuoltaan vaihtanut palaa alkuperäiseen sukupuolensa. Uudesta laista poistettiin sukupuolen vaihtamista aiemmin rajoittaneet pakottavat säännökset. Henkilön oikeudellinen sukupuoli katsottiin yksilön identiteettiä koskevaksi asiaksi, josta hänen tulee itse saada vapaasti päättää.

Lain 4 §:ään otettiin säännökset sukupuolen vaihtamisen vaikutuksista vanhemmuuteen. Säännös on vaikeaselkoinen eikä sen kaikkia vaikutuksia ole mahdollista tässä avata. Sen sisällön voi nähdäkseni abstrahoida niin, että isyys ja äitiys irrotettiin sukupuolesta. Se, onko tietty henkilö lapsen isä vai äiti, ei enää millään suoraviivaisella tavalla riipu hänen oikeudellisesta tai biologisesta sukupuolestaan. Käsitteiden väliset loogiset suhteet siis muuttuivat: kaikki isät eivät enää ole oikeudelliselta sukupuoleltaan miehiä eivätkä äidit naisia.

Esimerkkejä:

1. Mies, jolla on lapsia, vaihtaa sukupuolensa miehestä naiseksi. Mies säilyy yhä oikeudellisesti lastensa isänä, mutta hän voi väestötietojärjestelmään vaihdattaa vanhemmuusnimikkeensä isästä äidiksi (5 §). Vanhemmuusnimikkeen vaihtaminen ei poista isyyttä, mutta nimikkeen vaihtamisesta seuraa, ettei ulkopuolisille näy hänen vaihtaneen sukupuolensa.
2. Sukupuolensa miehestä naiseksi vaihtanut solmii avioliiton naisen kanssa ja saattaa hänet raskaaksi. Sikäli kuin voin ymmärtää, laki jättää epäselväksi, voiko sukupuolensa vaihtaneesta lainkaan tulla lapsen vanhempaa (isää tai äitiä) muutoin kuin perheensisäisen adoption kautta.
3. Sukupuolensa naisesta mieheksi muuttanut hakee hedelmöityshoitoa. Päätettäessä hedelmöityshoidon antamisesta hakijaa pidetään naisena. Kun lapsi syntyy, synnyttäjästä tulee lapsen äiti, mutta hän voi vaihdattaa vanhemmuusnimikkeensä isäksi.

Päätelmiä ja arvioita

Perhelainsäädännössä ei nähdäkseni ole itsetarkoituksellisesti pyritty välttämään termien ”isä” ja ”äiti” käyttöä. Kun isien ja äitien oikeuksia ja velvollisuuksia lapsiinsa nähden yhdenmukaistettiin, termin ”vanhempi” käyttäminen sekä isiä että äitejä tarkoittaen oli luontevaa. Näin tehtäessä olisi kuitenkin pidettävä silmällä, ettei tästä johtuva lainsäädännön

muuttuminen abstraktimpaan suuntaan heikennä lain ymmärrettävyyttä, kuten mielestäni pääsi käymään vanhemmuuslakia ja sen muutoksia säädettäessä.

Historiallisesti katsoen ei ole lainkaan uutta, että isäksi tai äidiksi voi tulla muutoinkin kuin lapsen biologisen polveutumisen kautta. Se, että isäksi ja äidiksi tulemisen tavat ovat muutaman viimeisen vuosikymmenen kuluessa hiukan lisääntyneet, ei siten ole muuttanut olennaisesti isyyden tai äitiyden käsitesisältöä. Sitä vastoin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki oli periaatteellinen muutos entiseen, sillä isyyden ja äitiyden yhteys tiettyyn sukupuoleen katkaistiin.

Voidaan kysyä, menikö individualismi ja sukupuolensa vaihtamista harkitsevan oman tahdon korostaminen lakia säädettäessä liian pitkälle. Kysymys on arvoja koskeva ja siis poliittinen. Poliittinen päätöksentekijä ei kuitenkaan ole harkinnassaan täysin vapaa, vaan ihmisoikeudet ja niiden tulkinnat tulevat rajoitteeksi. Toisaalta sukupuolen vaihdoksista aiheutuvat hankalat tilanteet ovat niin harvinaisia, etteivät ne riitä muuttamaan yleistä kuvaa isyydestä ja äitiydestä. Voidaan myös kysyä, eikö ole hyväkin, että kuva hiukan muuttuisi vastaamaan elävän elämän moninaisuutta.

Sukupuolen vahvistamista koskevan lain vaikutuksia arvioitaessa on hyvä muistaa, että isyyden ja äitiyden käsitteitä koskettavat oikeudelliset muutokset eivät täydellä voimallaan vaikuta ihmisten arkeen. Vanhemman sukupuolenvaihdos ja vanhemmuusnimikkeen vaihtaminen väestökirjassa evät estä lapsia kutsumasta vanhempiaan siten kuin itse haluavat. Kehitys on lisäksi tuonut mukanaan myös paljon hyvää. Vanhemmuus ja siitä johtuva ilo ja merkityksellisyys ovat sen seurauksena entistä useampien ulottuvilla. Vastaavasti lapset, jotka syntyvät ei-tyypillisiin perheisiin, saavat järjestyneet ja stabiilit oikeudelliset suhteet lähimpiin ihmisiinsä, vanhempiinsa.

En siis näe, että erityiseen kurinpalautukseen olisi aihetta. Mutta äitiys- ja isyyskäsitteiden sormeilu ja niistä luopuminen ovat aina suuria päätöksiä, joiden tekeminen edellyttää huolellista harkintaa. Kansalaisaloitteella on kiinnitetty huomiota tärkeään asiaan.

Helsingissä 11.3.2025

Markku Helin

professori (emeritus)

Turun yliopisto